

In fact, the interpretation of principles of law constitutes an objective picture of the norm operation in reality from the standpoint of dialectical categories. In this case, the first phase of interpretation is served by general and single dialectics; the second introduces the so-called «hermeneutic circle» by connecting to the process of interpretation the dialectics of content and form; peculiar third phase appears to be the correlation of dialectical categories of necessity and chance, possibility and reality.

In view of lexical-semantic direction of hermeneutic approach to the interpretation of principles of law the author grounds the need of supplement to this approach by methods that afford opportunity to research the content of principles of law on more rational and practical level. Methodology of pragmatism is proposed using this approach, as this is, firstly, narrow pragmatism, which is concentrated in the correlation of «activity – action», secondly, orientation on the successfulness, usefulness of the activity result, thirdly, taking into consideration the creative work and the subject of knowledge activity, fourthly, an address to the inexhaustible possibilities of the subject of interpretation – the interpreter, its competence and professionalism.

In general, the methodology phenomenon of interpretation of principles of law should not be reduced to one-sided limited, monistic approach in understanding the meaning of principles of law. On the contrary, it must personify all the richness of different methods, techniques, methods and principles of knowledge as inexhaustible as reality itself or the legal reality in particular.

Key words: *methodology of law, hermeneutics, pragmatism, methods of interpretation, interpretation algorithm.*

Стаття надійшла 1 березня 2017 р.

УДК 340.12

Г. С. Боровська

РОСІЯ І ЄВРОПА: ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ (за М. О. Бердяєвим)

Висвітлено питання «універсальної епохи», чіткого розділення Сходу і Заходу, самотності існування Росії, її взаємин із Європою, репрезентовані М. О. Бердяєвим, російським мислителем та філософом за його життя.

Окреслено проблеми людства, Європи, цивілізації, що їх вирішує М. О. Бердяєв на рівні філософсько-правової рефлексії, соціально-правових протиріч і мотиваційних конфліктів за напрямками «світова небезпека», «націоналізм», «месіанізм», «імперіалізм», «кінець Європи».

Ключові слова: *Росія, Європа, цивілізація, війна, імперіалізм, націоналізм, соціально-правові протиріччя.*

Постановка проблеми. Філософсько-правові, соціально-правові аспекти світової небезпеки, а саме знищення християнської Європи і Західної цивілізації зокрема, є предметом рефлексії російського мислителя ХХ ст. Миколи Олександровича Бердяєва (1874–1948). Західна Європа була батьківщиною Миколі Бердяєву через його насильницьке виселення більшовицькою владою з Росії.

Життя народів Європи мислитель безпосередньо пов'язує з долею Росії, стверджує, що темні руйнівні сили, які вбивають Росію, свої надії покладають на те, що у всьому світі відбудеться жажливий катаклізм, будуть знищені основи християнської культури, тому цілій Європі загрожує внутрішній вибух і катастрофа [1, с. 223]. «Кінець Європи» М. О. Бердяєв розглядає у розрізі «проблеми національності. Схід і Захід» [1, с. 303–324]. Філософ наголошує, що інстинкти расові і національні виявилися у ХХ столітті потужнішими від соціальних та класових [1, с. 326]. Проблема людства як єдиного цілого досліджується ним на рівні тенденції людства до універсалізму та індивідуалізації, де присутнє розділення світу і людства на світ латинський, англосаксонський, германський та слов'янський. Проте найбільша межа, кордони людства, на його думку, визначають Схід і Захід, Росія–Європа. Це науково важлива подія, підкреслює мислитель у статті «Єдність людства і націоналізм» [1, с. 513–515].

Стан дослідження. Вивчення Росії і Європи М. О. Бердяєв розпочинає працею «Нове середньовіччя. Роздуми про долю Росії і Європи», де характеризує Росію в переході до нової історії, нового середньовіччя [2, с. 84]. Ця тема набуває розвитку у книзі «Доля Росії» в окресленому форматі «проблема національності. Схід і Захід» [1, с. 303–348].

Загалом тема «Росії та Європи» започаткована російським ученим Миколою Яковичем Данилевським (1822–1885) як теорія існування «культурно-історичних типів і розвитку цивілізацій» [3, с. 71–114]. Проблематиці Європи, падіння Заходу, цивілізаційному існуванню народів присвячено дослідження Освальда Шпенглера «Занепад Європи» (1880–1936) [4]. Теорія цивілізацій дістала продовження у працях А. Д. Тойнбі (1889–1975) у руслі теорії циклічності («Дослідження історії»).

Самюель Хантінгтон у дослідженні «Зіткнення цивілізацій» репрезентує Західну цивілізацію як головну, що формує глобальну політику цивілізацій [5]. Питання європейської цивілізації, європейської ідентичності, європейськості загалом намагається дослідити М. Гівернау, головна теза дослідження якого – «ідентичність націй» [6].

Метою статті є обґрунтування філософсько-правових положень європейської цивілізації у системі «Росія–Європа», «Схід–Захід» у викладі М. О. Бердяєва.

Виклад основних положень. Микола Олександрович Бердяєв на рівні філософсько-правової рефлексії аналізує дилему цивілізаційного співжиття народів християнської Європи і Росії. Загибель Європи безпосередньо пов'язує з долею Росії, якій надає значимості як особливій державі, не схожій на жодну країну світу. Мотиваційні конфлікти, присутні у становленні російського етносу, формують простір «Росія» у системі «Схід–Захід», де Росія є конфронтаційною за самою суттю. За висловом М. Бердяєва, Росія – країна великих контрастів і протилежностей, породжених її неосяжною величиною і особливостями історії [1, с. 286].

Саме тому вона, на думку автора, залишається чужим Сходом для Заходу, Росія є таємницею, яка зваблює і водночас відштовхує Захід своїм варварством [1, с. 226].

У дослідженні взаємовідносин «Росія і Європа» мислитель як дослідницький імператив використовує принцип протиріччя, правову реальність подає як універсальну сутнісну структуру, що описано в термінах протиріч, опозицій, контрастів, антагонізмів, колізій, антиномій, антитез, дисонансів [7, с. 66–68]. М. Бердяєв послуговується принципом протиріччя, використовуючи поняття «Росія» у системі «Росія–Європа», «Схід–Захід», в контексті філософсько-правової рефлексії – національність і людство, націоналізм і месіанізм, націоналізм та імперіалізм. З погляду мислителя, Росія є самотньою соціокультурною реальністю, яка містить ідейно-філософські, нормативно-ціннісні та юридичні ознаки Західної і Східної цивілізації. Спорідненість Росії з Західною цивілізацією обумовлюють спільні християнські цінності. Християнська Європа, за визначенням М. Бердяєва, виснажена і спустошена варварськими власними стихіями, і панівне становище може зайняти чужа раса з іншою вірою і неприйнятною цивілізацією. Спільна загроза, а саме зникнення західної європейської цивілізації, об'єднує Росію і Європу. Війна, яка тривала, і революція в Росії, за висновком автора, є катастрофою не тільки для Росії, а й для цілої Європи [1, с. 223–224].

Світова небезпека, підкреслює М. Бердяєв, чатує від наближення Сходу, не арійського і не християнського, і Європа може вже не витримати цього випробування, і світло християнської Європи буде гаснути. Світ став ареною війни, загибеллю Росії, кінцем Європи, великої Росії вже немає, зауважує М. Бердяєв, і перед європейським світом постає жадлива небезпека: Росія стала ареною зіткнення наро-

дів і вона, підкреслює мислитель, буде загнивати, і це буде тривати до закінчення війни. Великі сподівання, що були покладені на війну як на велике очищення і вирішення всесвітньо-історичної проблеми Сходу і Заходу, не виправдалися: світ вступає в період довготривалого неблагополуччя і великих потрясінь [1, с. 222–224].

Отже, доречно констатувати, що про небезпеку зникнення європейської цивілізації і християнської культури М. Бердяєв попереджав у період між двома світовими війнами, ареною яких була Європа. Чинниками конфронтаційних процесів, на його думку, є викривлені форми становлення націй, а саме «націоналізм» та «імперіалізм». У цьому ж контексті слід визначити особливість «бердяєвського пієтизму», зокрема «Росію», з якою він пов'язує устої європейської цивілізації, і майбутнє Європи.

В історії нового людства, на думку М. Бердяєва, відбувається двоякий процес – процес універсалізації і процес індивідуалізації: націоналізм є початок індивідуалізації, імперіалізм – початок універсалізації [1, с. 319]. Імперіалізм і націоналізм є рушіями розвитку цивілізаційного процесу у розрізі соціально-правових протиріч. Імперіалізм за своєю природою, підкреслює М. Бердяєв, виходить за межі замкнутого національного існування, й «імперіалістична воля» є завжди воля до світового панування [1, с. 319]. До речі, М. О. Бердяєв передбачив складність цивілізаційного процесу, що неодмінно супроводжуватиметься етнонаціональними зіткненнями, конфронтаціями і війнами. Ідея всесвітньої імперії, провідна місія якої – влада і панування, на думку мислителя, втрачає свій священний характер, а натомість отримує торгово-промислову основу [1, с. 319]. Саме економізм, підкреслює М. Бердяєв, тогочасної доби затаврував ідею світової імперії. Мислитель наголошує, що всі великі держави прагнуть розширити свої межі, ведуть імперіалістичну політику, яка за умови існування декількох світових центрів (воль) неодмінно призводить до зіткнення і вибору [1, с. 319]. На його думку, на початку ХХ ст. такими державами були Англія, Росія, Німеччина. Імперіалізм, як одна з глобальних доктрин розвитку людства у цивілізаційному поступі, за визначенням автора, є двояким: імперіалізм розділяє і породжує світову війну, зате він же об'єднує людство, приводить його до єднання «історичних шляхів людства, зберігаючи вищий образ людини» [1, с. 320].

Мисленик формулює суть дилеми націоналізму та імперіалізму: «імперіалізм і націоналізм мають різні основи, за ними приховані різні мотиви і їх варто докорінно і глибоко розрізняти» [1, с. 319]. Імперіалізм, за М. Бердяєвим, виводить за межі замкнутого національного існування, виводить за кордони Європи, об'єднує Схід і Захід. Мисли-

тель підкреслює, що великі держави здійснюють світову політику, яка прагне розширити свій цивілізаційний вплив за межі Європи, але сучасний імперіалізм є явищем чисто європейським [1, с. 327].

Національність, підкреслює М. Бердяєв, є індивідуальне буття, поза яким неможливе існування людства, воно закладене в самих глибинах життя і є цінністю, воно виконує в історії динамічне завдання. Мислитель зауважує, що національність є проблемою історії, а не соціальною проблемою, проблемою конкретної культури, а не абстрактної спільноти.

В контексті розгляду проблем національності і національної визначеності М. Бердяєв рефлексує на розумінні космополітизму, месіанізму та націоналізму: «Космополітизм і філософськи і життєво не можливий, він є лише абстракцією чи утопією, є інструментом абстрактних категорій до області, де все конкретно», – і по суті є запереченням цінності індивідуального [1, с. 303–305]. Націоналізм і месіанізм поєднуються та змішуються, націоналізм у моменти духовного підйому переходить у месіанізм, але, зауважує М. Бердяєв, націоналізм і месіанізм глибоко протилежні за своїми походженням і завданнями. Націоналісти – тверезі, практичні люди, месіанізм мислимим є лише на релігійному ґрунті, і викласти його можна тільки містично. Проблема націоналізму і проблема імперіалізму, на думку філософа, дуже загострені світовою боротьбою народів, націоналізм, національна свідомість, за його визначенням, – явище XIX століття [1, с. 311].

Особливість російського імперіалізму, націоналізму та месіанізму російської нації, у Бердяєвому викладі, є доволі претензійною. Росія створює прецедент у світовому співтоваристві, водночас є порятунком для Європи. «Російський імперіалізм», за визначенням М. Бердяєва, має свою національну основу, але за своїм завданням він перевищує всі чисто національні завдання і ставить перед собою цілі масштабних об'єднань, можливо, не бачених іще об'єднань, Заходу і Сходу, Європи й Азії. М. Бердяєв намагається обґрунтувати «покладені на долю Росії завдання», а саме підкреслює, що Росія буде лише тоді на висоті світових імперіалістичних завдань, коли подолає стару націоналістичну політику; російська політика може бути, стверджує він, лише імперіалістичною, а не націоналістичною [1, с. 321–322].

Возвеличення Росії, для Бердяєва, є реальністю, Росія – факт буття, творче завдання, поставлене перед людством, цінність, яка збагачує світове життя, і тому все людство, і світ чекають променя світла від Росії, її слова, неповторності справ [1, с. 309]. Росія, підкреслює

М. Бердяєв, стоїть у центрі Сходу і Заходу, вона – Сходо-Захід, місія Росії – захист і звільнення маленьких народів, Росії ще належить бути опертям проти небезпеки монгольського Сходу, проте для цього Росія, на думку філософа, мусить звільнитися від всього монгольсько-східного в самій собі. Але чи існує Росія як певна єдність, чи є в світі єдиний образ Росії, чи має Росія своє особливе призначення в світі – М. Бердяєв визнає, що вона все ще не може усвідомити себе єдиною, а застосування «абстрактних соціологічних категорій» розділяє Росію, а не з'єднує, і доводить до розпаду ніби на дві раси [1, с. 331–334].

У системі соціально-правових реалій людство, як категорія цивілізаційного процесу, формує певний тип цивілізації. У Бердяєвому викладі, безпосередніми учасниками цивілізаційного процесу є національність та імперіалізм. Мрія про всесвітнє єднання, підкреслює мислитель, і всесвітнє владарювання – віковична мрія людства. Проте, стверджує М. Бердяєв, цивілізаційні основи XIX–XX століть порушилися, і на перший план виходять питання національні і расові, це питання всесвітньо-історичної теми «Схід–Захід» [1, с. 324–326].

Висновок. М. О. Бердяєв є одним із зачинателів філософсько-правової парадигми цивілізації і цивілізаційного процесу. Філософсько-правову основу європейської цивілізації, на його думку, становить розвиток людства та народів у системі універсалізму та індивідуалізму. Філософська правова парадигма європейської цивілізації складається у системі протиріч Європа–Росія, Схід–Захід, підґрунтям цих протиріч виступає християнська культура Старої Європи. Руйнування європейської християнської цивілізації відбувається на рівні наявних мотиваційних конфліктів у морально-правовій свідомості націй і народів, етносів і рас, які породжують соціально-конфронтаційні процеси, етнонаціональні зіткнення, конфлікти і війни.

На думку М. Бердяєва, світова війна покликана вирішити питання Європи як «монополіста» всесвітньої цивілізації і вивести Росію зі замкнутого провінційного існування в світове життя, а це означає, що світова війна ставить перед Росією і Європою вічну тему Сходу і Заходу в новій конкретній формі [1, с. 328–338].

Інтернаціональна Європа, інтернаціональна цивілізація, за М. Бердяєвим, є пустота і небуття; немає ніякої «інтернаціональної» Європи й «інтернаціональної цивілізації» [1, с. 309]. У такому розрізі соціально-правових реалій мислитель вбачає можливим об'єднання всіх позитивних духовних, християнських сил супроти сил антихристиянських і руйнівних.

Мотиваційний конфлікт на рівні морально-правової свідомості М. О. Бердяєв вважає денационалізацією (інтернаціоналізацією Європи, «європеїзацією» Росії), які формують світовий антагоністичний соціальний простір.

У межах сучасної історичної епохи, в яку ввійшло людство, слід взяти до уваги бердяєвські визначення «світового покликання націй» у вирішенні проблеми цивілізації «Схід–Захід», «Росія і Європа», аби уникнути «трагічної долі всього людства».

1. Бердяев Н. А. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. Судьба России / Н. А. Бердяев. – М.: Изд-во В. Шевчук, 2000. – 542 с.

2. Бердяев Н. «Новое средневековье». Размышление о судьбе России и Европы / Николай Бердяев. – М.: Феникс – ХДС – Пресс, 1991. – С. 84.

3. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому. 1871 / Н. Я. Данилевский. – СПб.; М.: Книга, 1991. – С. 489.

4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1: Образ и действительность / О. Шпенглер; пер. с нем. Н. Ф. Гарелин; авт. коммент. Ю. П. Бубенков и А. П. Дубнов. – Мн.: ООО «Попурри», 1998. – 688 с.

5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева. – М.: Изд-во АСТ, 2016. – 640 с. – (Эксклюзивная классика).

6. Гівернау М. Ідентичність націй / М. Гівернау. – К.: Темпора, 2012. – 304 с. (Переклад здійснено за виданням MontserratGuiterman. The Identify of Nations – Cambridge: Polity Press, 2009).

7. Бачинін В. А. Філософія права: підручник для юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. А. Бачинін. – К.: ІнЮре, 2003. – 472 с.

Боровская Г. С. Россия и Европа: столкновение цивилизаций в философско-правовом измерении (за Н. А. Бердяевым)

Освещаются вопросы «универсальной эпохи», различия Востока и Запада, самобытности существования России и её отношений с Европой, представленные Н. А. Бердяевым, русским мыслителем и философом на протяжении его жизни.

Толкуются проблемы человечества, Европы, цивилизаций, исследуемые Н. А. Бердяевым на уровне философско-правовой рефлексии, социально-правовых противоречий, мотивационных конфликтов в направлении «мировая опасность», «национализм», «мессианизм», «империализм», «конец Европы».

Ключевые слова: Россия, Европа, цивилизация, война, империализм, национализм, социально-правовые противоречия.

Borovska G. S. Russia and Europe: Confrontment of Civilizations in the Philosopho-Legal Dimension (after N. A. Berdyaev)

Philosopho-legal, socio-legal aspects of world dangers, namely, the destruction of Christian Europe and Western civilization in particular, is a subject of reflections of the Russian thinker Nikolai Berdyaev (1874–1948).

Western Europe became native to Nikolai Berdyaev because of his forced deportation from Russia by the Bolshevik power. The thinker straightforwardly links life of the peoples of Europe with the predestination of Russia and states that dark ruinous forces that are killing Russia hope that a terrible cataclysm will happen and the bases of Christian culture will be destroyed, and that Europe is in danger of the inner outburst and a catastrophe.

«The end of Europe» is looked upon by N. Berdyaev in the context of »Problem of Nationality. East and West«. The philosopher stresses that racial and national instincts in the XX century turned out to be mightier than those social and class ones.

The problem of humanity as an integral whole is studied by N. A. Berdyaev on the level of tendency of mankind to universalism and individualization, where the division of humanity into Latin, Anglo-Saxon, German and Slavic worlds takes place.

Still, the deepest boundary, the border of mankind lies between East and West, Russia–Europe. It is a scientifically important event, states Berdyaev in his article «Unity of Humanity and Nationalism».

N. A. Berdyaev is one of the founders of the philosopho-legal paradigm of civilization and civilizational process. In his opinion, the philosopho-legal basis of European civilization is comprised of the development of mankind and peoples in the system of universalism and individualism. The philosopho-legal paradigm of European civilization is formed in the system of antinomies Europe–Russia, East–West, the Christian culture of «Old Europe» being the basis of these antinomies.

Dismantlement of European Christian civilization happens on the level of existing motivational conflicts in the moral-legal awareness of nations and peoples, ethnic groups and races brought about by social confrontation processes, ethnonational collisions, conflicts, and wars.

N. A. Berdyaev considers motivational conflict on the level of moral-legal awareness to be de-nationalization (internationalization of Europe, «Europeanization of Russia») which form the global antagonistic social scope.

In the boundaries of modern historic epoch the humanity entered, Berdyaev's definition of «global calling of nations» in the solution of the East-West, Russia and Europe civilization problem should be taken into account to avoid «the tragic destiny of the whole mankind».

Key words: *Russia, Europe, civilization, war, imperialism, nationalism, socio-legal antinomy.*

Стаття надійшла 22 квітня 2017 р.